

Особливості процесуального керівництва при зверненні до суду з обвинувальним актом

Features procedural guidance when referring to the Court of indictment

Катерина Шаварин

Ключові слова:

кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальне керівництво, прокурор, обвинувальний акт, повернення обвинувального акта.

Key words:

criminal proceedings, pre-trial investigation, procedural guidance, prosecutor, indictment, return of the indictment.

Відомо, що після завершення процедури відкриття матеріалів слідчий складає обвинувальний акт, який підлягає обов'язковому затвердженню прокурором. До повноважень прокурора при здійсненні нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, передбачених у ч. 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, належать затвердження чи відмова в затвердженні обвинувального акта, а також його самостійне складання.

Уважаємо, що основним завданням прокурора – процесуального керівника – при зверненні до суду з обвинувальним актом є вивчення матеріалів кримінального провадження, яке, відповідно, надійшло прокурору з обвинувальним актом з метою надання правової оцінки доказової бази, повноти й усебічності проведення досудового розслідування для подальшого ефективного підтримання державного обвинувачення в суді.

Водночас простежується тенденція до зростання кількості повернутих обвинувальних актів прокурорам, що, у свою чергу, негативно впливає на проведення судового провадження в розумні строки та досягнення завдань кримінального провадження загалом. Так, упродовж 2014 року прокурорам повернуто 4 899 обвинувальних актів, а впродовж 2015 року – 5374¹. У зв'язку з вищезазначеним, дослідження особливостей процесуального керівництва при зверненні до суду з обвинувальним актом набуває особливої актуальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 291 КПК України, прокурор може скласти обвинувальний акт самостійно, якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим. Однак на практиці це відбувається вкрай рідко, зазвичай прокурор лише за необхідності вносить певні доповнення або ж видаляє зайві елементи.

Варто наголосити, що зміст і форма обвинувального акта повинні беззастережно відповідати вимогам ст. 291 КПК України. Так, обвинувальний акт має містити такі відомості: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я по батькові, дата й місце народження, місце проживання, громадянство); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я по батькові, дата й місце народження, місце проживання, громадянство); прізвище, ім'я по батькові та обіймана посада слідчого, прокурора; виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність і формулювання обвинувачення; обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими; розмір витрат на залучення

¹ Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/.

експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); дату й місце його складення та затвердження. Зазначене процесуальне рішення підписується слідчим і прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

Також до обвинувального акта додається реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов, якщо він був висунутий під час досудового розслідування; розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був висунутий під час досудового розслідування, реєстру матеріалів досудового розслідування; довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження; письмове роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливість, особливості і правові наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних, клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, про розгляд у спрощеному провадженні обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку².

Отже, після складання обвинувального акта слідчий направляє його прокурору для затвердження. Прокурор, у свою чергу, зобов'язаний перевірити відповідність обвинувального акта вимогам законодавства, а також повноту й усебічність проведеного досудового розслідування. Необхідно зауважити, що нове кримінальне процесуальне законодавство залишило поза увагою деякі процесуальні дії прокурора стосовно обвинувального акта. Так, наприклад, КПК 1960 р. передбачав перелік тих обставин, які прокурор зобов'язаний був перевірити, отримавши обвинувальний висновок від слідчого (ст. 228 КПК 1961 р.). Зокрема, останній мав перевірити, чи мала місце подія злочину, чи був у діяннях особи склад злочину, чи були дотримані слідчим усі необхідні вимоги кримінального процесуального законодавства про забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого на захист, чи немає в справі обставин, які тягнуть за собою закриття справи, чи притягнуті як обвинувачені всі особи, котрі викриті в учиненні злочину, чи правильно кваліфіковано дії обвинуваченого за статтями кримінального закону, чи додержано вимоги закону під час складання обвинувального висновку, чи правильно обрано запобіжний захід, чи вжито заходів до забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином, чи виявлено причини та умови, що сприяли скоєнню злочину³. Однак у КПК 2012 р. ці обставини не наводяться. У ч. 2 ст. 291 КПК 2012 р. дається лише перелік відомостей, які повинні міститися в обвинувальному акті. Проте під час перевірки обвинувального акта прокурор повинен звертати увагу не лише на оформлення самого документа, а й на інші обставини, які передбачав КПК 1960 року. Перевіряючи обвинувальний акт, прокурор передусім здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Обвинувальний акт є результатом діяльності слідчого, своєрідним «дзеркалом», яке відображає його роботу під час кримінального розслідування. Тому цілком логічно, що прокурор перевірятиме весь хід розслідування під час вивчення обвинувального акта. Саме прокурор буде підтримувати державне обвинувачення в суді, і він, у свою чергу, зацікавлений у тому, щоб досудове розслідування було проведено повно та всебічно, з додержанням вимог процесуального законодавства⁴.

Крім того, варто звернути увагу на відсутність нормативного закріплення в КПК 2012 р. терміну, протягом якого прокурор зобов'язаний прийняти рішення з приводу отриманого обвинувального акта. Якщо в КПК 1960 р. була вказівка на те, що прокурор зобов'язаний розглянути справу протягом 5 днів із моменту її отримання (ст. 233 КПК 1960 р.), то тепер така вказівка відсутня. Однак у КПК 2012 р. міститься положення, яке закріплює обов'язок прокурора в 5-денний термін прийняти рішення щодо наданих слідчим процесуальних документів після закінчення досудового розслідування кримінальних проступків.

Процедура аналізу прокурором обвинувального акта повинна складатись із двох етапів: вивчення матеріалів кримінального провадження та вивчення висновків, які були сформовані на основі наявних доказів. Під час такої перевірки прокурор повинен упевнитися, що всі наявні в провадженні докази є належними, допустимими, достатніми й достовірними, а висновки, які були зроблені на основі цих доказів, є обґрунтованими. Якщо прокурор починає вивчати кримінальне провадження з обвинувального акта, то такий порядок не дасть останньому змогу проаналізувати матеріали кримінального провадження. Уважаємо, що необхідно спочатку ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, проаналізувати хід досудового розслідування. Після вивчення всіх доказів на основі власного переконання про доведеність чи недоведеність винності особи прокурор може приступити до аналізу обвинувального акта. Вивчення доказової бази надає працівнику прокуратури можливість не обмежувати себе висновками особи,

² Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР України. – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.

³ Кримінально-процесуальний кодекс України // ВВР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

⁴ Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України : [монографія] / О.О. Торбас. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 119.

яка складала обвинувальний акт (слідчого), а сформувані власну позицію й підтвердити (чи спростувати) її в обвинувальному акті.

Проаналізувавши всі зазначені аспекти та порівнявши наявні у справі докази з висновками, які були зроблені слідчим в обвинувальному акті, прокурор виконує одну з дій, які передбачені ч. 1 ст. 291 КПК України, а саме: затверджує цей акт і направляє його до суду чи складає новий обвинувальний акт. Однак ми дійшли висновку, що зазначене положення КПК України потребує доповнення шляхом унесення змін. Можна з упевненістю стверджувати, що прокурор має такі самі повноваження, які були зазначені в ст. 229 КПК 1960 р., тобто, крім направлення обвинувального акта до суду та складання нового, він ще може повернути обвинувальний акт і матеріали провадження слідчому з указівками провести ті чи інші слідчі дії чи закрити кримінальне провадження за наявності підстав, які передбачені ст. 284 КПК України.

Саме направлення обвинувального акта до суду є логічним завершенням досудового розслідування, під час якого був установлений підозрюваний і зібрана достатня сукупність доказів для доведення його вини. Критерієм для прийняття такого рішення є переконаність прокурора в достовірності висновків, які зробив слідчий про винуватість підозрюваного, тобто про доведеність обвинувачення, за дотримання слідчим вимог закону з приводу збирання, перевірки та оцінювання доказів. Затверджуючи обвинувальний акт, прокурор висловлює свою згоду з висновками слідчого, які він зробив в обвинувальному акті, що само по собі може розглядатися як процесуальне рішення прокурора. Воно оформлюється шляхом накладання резолюції про затвердження обвинувального акта.

Ст. 291 КПК України дозволяє прокурору скласти новий обвинувальний акт і направити його до суду. Прокурор користується правом скласти новий обвинувальний акт у тому випадку, коли він переконаний у повноті й усебічності проведеного розслідування, достатності наявних у провадженні доказів для доведення винуватості особи в суді, проте водночас він не погоджується з формулюванням висновків слідчого чи з викладенням відомостей у цьому процесуальному документі. Крім того, прокурор може скласти новий обвинувальний акт і тоді, коли він просто хоче змінити стиль викладення відомостей, який буде краще відповідати його манері і стратегії підтримання державного обвинувачення. У цьому випадку значних процесуальних відмінностей немає. Проте такий обвинувальний акт уже не потребує затвердження прокурором у вступній частині⁵.

Якщо прокурор, ознайомившись із матеріалами досудового розслідування та обвинувальним актом, дійде висновку, що наявних доказів недостатньо для доведення винуватості особи в суді, він може повернути всі матеріали слідчому для проведення додаткових процесуальних дій. У такому випадку разом із обвинувальним актом прокурор надсилає письмові вказівки в порядку ст. 36 КПК України, які містять інформацію про те, що саме має зробити слідчий, та є обов'язковими до виконання. Цілком очевидно, що ці дії повинні бути вчинені в межах строку досудового розслідування, а за необхідності цей строк має бути продовжений.

Уважаємо за доцільне перейти до аналізу типових помилок, які допускаються під час складання обвинувального акта й додатків до нього, у зв'язку з чим настають негативні процесуальні наслідки.

Питанням повернення обвинувального акта присвячено Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12. Так, під час підготовчого засідання суд має право повернути прокуророві обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, якщо вони не відповідають вимогам ст. ст. 291, 292 КПК України. Зокрема, якщо ці документи містять положення, що суперечать одне одному; в них наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; вони не підписані слідчим (крім випадків, коли прокурор склав їх самостійно) чи не затверджені прокурором; до них не долучено передбачені законом додатки⁶. У більшості випадків клопотання захисту, якщо воно є обґрунтованим, суди задовольняють і повертають обвинувальний акт прокурору.

За результатами опрацювання понад двохсот ухвал суду про повернення обвинувальних актів, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, установлено таке. Так, у суперечч. п. 5 ч. 2 ст. 291

⁵ Торбас О.О. *Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України* : [монографія] / О.О. Торбас. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 121.

⁶ Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.

КПК України, в цьому документі не повністю викладаються фактичні обставини кримінального правопорушення, які прокурор і слідчий вважають установленими, а також відсутній такий важливий елемент, як формулювання обвинувачення. Замість цього, обвинувальний акт дублює повідомлення про підозру, що є неприпустимим. Зокрема, він повинен містити викладення фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення й статті (частини статті) закону про кримінальну відповідальність і формулювання обвинувачення (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України). Формулювання обвинувачення має ґрунтуватися на обставинах, які свідчать про наявність доведених даних про подію (час, місце, спосіб) кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету його вчинення, факти, які впливають на ступінь його тяжкості, тощо. Правова кваліфікація дій особи повинна містити не тільки посилання на окрему статтю і її частину, а й точне формулювання, зокрема, об'єктивної сторони та кваліфікуючих ознак.

Так, з ухвали судді Старосинявського районного суду Хмельницької області від 09.02.2016 по справі № 684/766/15-к убачається, що обвинувальний акт стосовно О. за ст. 128, ч. 1 ст. 263 Кримінального кодексу (далі – КК) України не відповідає вимогам ст. 291 КПК України, оскільки в обвинувальному акті фактичні обставини кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, викладені неповно та неконкретно, належним чином не висвітлена об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 128 КК України. Зокрема, при викладенні фактичних обставин кримінального правопорушення, передбаченого ст. 128 КК України (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), у обвинувальному акті не конкретизовано, які ж саме дії вчинив О., що призвели до наслідків, визначених у диспозиції статті обвинувачення, тобто спричинення потерпілому тілесних ушкоджень, а саме: не вказано, які саме конкретно норми та вимоги Положення «Про дозвільну систему» й Інструкції про порядок виготовлення, придбання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, ... були порушені О., що призвели до наслідків, які настали. Тобто об'єктивна сторона злочину в обвинуваченні не висвітлена. У зв'язку з викладеним, ураховуючи те, що висунуте О. обвинувачення є неконкретизованим, суд дійшов висновку, що судовий розгляд на підставі зазначеного обвинувального акта не може бути призначений, і, відповідно, повернув прокурору обвинувальний акт⁷.

Як убачається з п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» від 24.10.2003 № 8, суди повинні вимагати від органів досудового слідства, щоб висунуте особі обвинувачення було конкретним за змістом. Зокрема, воно повинно містити дані про злочин, у вчиненні якого обвинувачується особа, час, місце й інші обставини його вчинення, наскільки вони відомі слідчому⁸. Указаний принцип закріплений у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, де зазначено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має бути негайно й детально проінформований зрозумілою для нього мовою про характер і причини висунутого проти нього обвинувачення⁹. Європейський суд з прав людини (у справі «Абрамян проти Росії») більш ґрунтовно тлумачить зазначену норму, вказуючи на необхідність приділяти особливу увагу роз'ясненню «обвинувачення» особі, стосовно якої порушено кримінальну справу, так як деталі вчинення злочину можуть відігравати вирішальну роль під час розгляду кримінальної справи, оскільки саме з моменту доведення їх до відома підозрюваного він вважається офіційно письмово повідомлений про фактичні та юридичні підстави висунутого йому обвинувачення¹⁰.

Непоодинокую підставою повернення обвинувального акта є неправильне зазначення анкетних даних як обвинуваченого, так і потерпілої особи (невстановлення її місця проживання тощо), прізвище, ім'я по батькові слідчого або/та прокурора вказано із застосуванням ініціалів. Опрацьовані випадки невизнання потерпілою особою, якій, як зазначено в обвинувальному акті, кримінальним правопорушенням завдані матеріальні збитки.

⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55675550>.

⁸ Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v008700-03>.

⁹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

¹⁰ Рішення ЄСПЛ від 09.10.2018 у справі «Абрамян проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1c8a59140111fc2256bf7004f9cd3/1831305b265399fdc225767a00332a64?OpenDocument>.

Також нерідко зустрічається порушення правил територіальної підсудності або ж в обвинувальному акті взагалі не зазначається місце вчинення кримінального правопорушення, що впливає на визначення територіальної підсудності.

Як не дивно, трапляються випадки направлення не підписаного та не затвердженого прокурором обвинувального акта. Окрім цього, підставою для повернення обвинувального акта стає його складання й направлення до суду після спливу строку досудового розслідування, який, виходячи з даних реєстру матеріалів досудового розслідування, не продовжувався, що є порушенням норм кримінального процесуального закону під час його складання. Такі випадки зазвичай трапляються після повторного направлення прокурором обвинувального акта до суду, тобто після його повернення судом. Ураховуючи зазначене, не потрібно забувати, що чинний КПК України не передбачає автоматичного продовження строків досудового розслідування.

Також під час вивчення ухвал про повернення обвинувальних актів встановлено, що наявні випадки повернення обвинувальних актів у зв'язку з тим, що примірники обвинувального акта й реєстру матеріалів досудового розслідування, які були направлені прокурором до суду, суттєво відрізняються від примірників зазначених документів, які були вручені обвинуваченому та/або його захисникові. Окрім того, нерідко розписка про отримання копії обвинувального акта й реєстру матеріалів досудового розслідування датується раніше, ніж обвинувальний акт затверджується прокурором.

Також підставою для повернення обвинувального акта прокурору є порушення права обвинуваченого на захист. Зокрема, трапляються випадки, коли обвинувачений особисто залучає до справи захисника, однак обвинувальний акт йому не вручається, про що свідчить відсутність розписки про отримання останнього, або ж направляється рекомендованим листом, що суперечить вимогам кримінально-процесуального законодавства.

Той факт, що повернення обвинувального акта має здійснюватися не лише в разі невідповідності його вимогам ст. 291 КПК України, а й в інших випадках, передбачених КПК України, підтверджується й висновком щодо застосування ст. 384 КПК України, викладеним у Постанові Верховного Суду України від 25.06.2015 № 5-111к15, який полягає в такому. Так, прокурор під час досудового розслідування, але в будь-якому разі до моменту складання обвинувального акта, повинен роз'яснити обвинуваченому вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, можливість і особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Письмове роз'яснення прокурора має бути додано до обвинувального акта й реєстру матеріалів досудового розслідування. Невиконання прокурором вимог ст. 384 КПК України в силу вимог п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України є підставою для повернення обвинувального акта прокуророві¹¹.

Ураховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що завданням прокурора – процесуального керівника – на етапі звернення до суду з обвинувальним актом є вивчення матеріалів кримінального провадження з метою надання їм правової оцінки та безпосередньо детальне вивчення самого процесуального рішення – обвинувального акта, приведення його у відповідність до вимог кримінального процесуального законодавства.

Анотація

У статті досліджено особливості процесуального керівництва при зверненні до суду з обвинувальним актом, етапи вивчення прокурором матеріалів кримінального провадження, яке надійшло з обвинувальним актом. Також вивчено та проаналізовано типові помилки, які допускаються під час складання обвинувального акта й додатків до нього.

¹¹ Постанова Верховного Суду України від 25.06.2015 № 5-111к15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/132BFE5EC4308D87C2257E7E0024EB17](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/132BFE5EC4308D87C2257E7E0024EB17).

Summary

The article features a study procedural guidance when applying to the court indictment, stage study prosecutor the criminal proceedings, which received the indictment. Also studied and analyzed typical mistakes that allowed the preparation of the indictment act and its annexes.

Використана література:

1. Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР України. – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // ВВР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
4. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України : [монографія] / О.О. Торбас. – Одеса : Юридична література, 2015. – 168 с.
5. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55675550>.
7. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.
8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Рішення ЄСПЛ від 09.10.2018 у справі «Абрамян проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/1831305b265399fdc225767a00332a64?OpenDocument>.
10. Постанова Верховного Суду України від 25.06.2015 № 5-111к15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/132BFE5EC4308D87C2257E7E0024EB17](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/132BFE5EC4308D87C2257E7E0024EB17).

Катерина Шаварин,

*аспірант кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*